

УДК 342.573

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-5>

Богдан Николаїшин
ORCID: 0009-0004-5478-5744

МОЖЛИВІСТЬ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШИХ ПІСЛЯВОЄННИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Автор розкриває зміст поняття «принципи виборчого права», аналізує базові принципи виборчого права: вільних виборів, рівних виборів, загальних виборів, прямих виборів, таємного голосування; обґрунтовує неможливість проведення виборів в умовах правового режиму воєнного стану та наголошує на доцільності проведення перших повоєнних виборів в Україні з дотриманням демократичних норм, міжнародних стандартів та принципів виборчого права.

Робота спрямована на аналіз базових принципів виборчого права та можливості дотримання цих принципів під час проведення виборів в Україні лише після завершення правового режиму воєнного стану.

У межах статті використано такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз та синтез. Велика увага приділена компаративному та системному підходу, хронологічному методу.

У статті розкрито зміст поняття «принципи виборчого права», проаналізовано базові принципи виборчого права: принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування, обґрунтовано неможливість проведення виборів в умовах правового режиму воєнного стану та наголошено на доцільності проведення перших повоєнних виборів в Україні з дотриманням демократичних норм, міжнародних стандартів та принципів виборчого права.

Ключові слова: вибори, принципи виборчого права, воєнний стан, виборчий процес.

Вступ. У демократичних країнах вибори є базовим механізмом формування органів влади. Однак для того, щоб вибори були формою реалізації народного суверенітету, потрібно, щоб вони відбувалися з дотриманням принципів та міжнародно-правових стандартів і національного права держави.

Відповідно до ст. 77 та ст. 103 Конституції України 29 жовтня 2023 року мали відбутися чергові парламентські вибори та 31 березня 2024 року чергові президентські вибори [7]. Проте 24 лютого 2022 року в Україні запроваджено правовий режим воєнного стану. Очевидно, що вибори як народних депутатів України, так і Президента України, проводитимуть уже після завершення війни, оскільки в умовах воєнного стану неможливо це зробити з дотриманням принципів виборчого права.

Мета статті – проаналізувати базові принципи виборчого права та обґрунтувати можливість дотримання цих принципів під час проведення виборів в Україні лише після завершення правового режиму воєнного стану.

Матеріал і методи дослідження. У межах цієї наукової статті використовували такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз та синтез. Велика увага приділена компаративному й системному підходу, хронологічному методу.

Аналіз досліджень і публікацій. У середовищі вітчизняних та зарубіжних науковців немає єдиної позиції щодо категоріального апарату проблематики, яка досліджується. Проблемі аналізу відмінностей між поняттями «принципи», «засади», «стандарти» виборів приділяють увагу такі вітчизняні науковці, як Ю. Ключковський, О. Ковальчук, М. Ставнічук, Ю. Шведа та ін. Зокрема, найпоширенішим є використання для характеристики демократичних виборів

такого терміна, як «демократичні принципи виборчого права». Серед українських науковців їх досліджують О. Бакумов, С. Батура, Ю. Ключковський, В. Ковтунець, О. Марцеляк, І. Панкевич, М. Ставнійчук, О. Стаднік, А. Француз, В. Шаповал та ін. Водночас варто зауважити, що вітчизняні й зарубіжні автори вивчають й інші аспекти досліджуваної проблематики. Зокрема, науковці вживають такі терміни: «демократичні принципи виборчої системи» (А. Зенов'єв, І. Поляшова); «принципи демократичних виборів» (Н. Кутирєв, Ю. Шведа); «демократичні принципи виборчого процесу» (В. Ахлюстін, О. Єржов, О. Ковальчук); «міжнародні стандарти виборів» (Д. Арабаджієв); «міжнародні виборчі стандарти» (М. Баймуратов, Б. Кофман); «демократичні стандарти виборів» (А. Романюк); «міжнародні стандарти виборчого права» (В. Стукаленко); «демократичні принципи виборів» (М. Бучин) тощо.

Питання дослідження принципів виборчого права, можливості їх дотримання в період повномасштабної війни тільки стає предметом наукових зацікавлень та потребує вироблення відповідної наукової методології.

Виклад основного матеріалу. Принципами виборчого права є «...засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням громадян» [12, с. 163].

Основними принципами виборчого права є: вільні вибори, рівні вибори, загальні вибори, прямі вибори та таємне голосування. Принцип вільних виборів містить два аспекти. По-перше, це свобода вираження виборцем своєї волі під час голосування, по-друге, це вільне формування його волі перед самим голосуванням. Для забезпечення цього принципу важливим є відсутність незаконного втручання з боку державних органів, місцевих органів самоврядування та їх посадових осіб у виборчий процес. Виборець самостійно вирішує, чи брати участь у виборах, а в разі участі – на якому рівні.

Принцип вільних виборів виключає будь-який примус щодо участі або неучасті у виборах та тиск на виборця щодо його рішення про те, як голосувати. Принцип рівних виборів також має два аспекти: формальний і матеріальний. Формальний аспект полягає в тому, що кожен виборець має один голос, а всі громадяни беруть участь у виборах на рівних умовах. Це основний вияв конституційної рівності громадян, зокрема, шляхом надання кожному виборцю однакової кількості голосів.

Матеріальний аспект забезпечує, що кожен голос має однакову вагу. Рівність виборчого права містить як активне, так і пасивне право голосу та гарантується рівними правовими умовами для захисту прав учасників виборчого процесу, а також установленням єдиних строків для всіх виборчих процедур.

Принцип загальних виборів передбачає, що всі громадяни, які відповідають певним законодавчим вимогам, мають право голосу на виборах. Відповідно до ст. 24 Конституції України, виборче законодавство забороняє будь-які привілеї чи обмеження виборчих прав через расу, колір шкіри, переконання, стать, етнічне походження, соціальний статус, майновий стан, місце проживання, мову тощо. Загальне виборче право передбачає активне (право голосувати) та пасивне (право бути обраним) виборче право. Виборчі закони різних країн часто містять певні цензи – вимоги, що обмежують виборчі права громадян. До таких цензів належать громадянський, віковий, осілості, освіченості, моральний, військовий, службовий, банкрутства, статевий, майновий, расовий тощо. Проте сучасні демократичні процеси сприяли значному скороченню таких обмежень, особливо дискримінаційних, що сприяє розширенню доступу до виборчого процесу.

Принцип таємного голосування гарантує виборцеві свободу волевиявлення. Будь-який зовнішній контроль за процесом голосування заборонений. Виборче законодавство забезпечує таємність через такі заходи: 1. Кожен виборець голосує особисто; не допускається передачі права голосу іншій особі. 2. Виборчі бюлетені оформлені так, щоб неможливо було визначити особу

виборця. 3. Голосування проводиться в спеціально обладнаних кабінках. 4. Інші особи не можуть бути присутніми в кабінках під час заповнення бюлетенів. 5. Винятки становлять виборці з фізичними порушеннями, яким можуть допомагати інші виборці. Установлено відповідальність за порушення таємниці голосування. Історично поширене відкрите голосування, яке давало змогу контролювати процес, однак упровадження таємного голосування усуває цю проблему.

Принципи виборчого права дають змогу формувати демократичні органи влади і є основою демократичних політичних режимів. Дотримання всіх принципів виборчого права підтримує реалізацію народного суверенітету.

Міжнародні правові акти визначають стандарти для проведення демократичних виборів із дотриманням цих принципів.

Стаття 21 Загальної декларації прав людини підкреслює, що воля народу повинна бути основою державної влади та відображатися в періодичних і чесних виборах, які варто проводити при загальному та рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або іншими формами, що забезпечують свободу волевиявлення.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права гарантує право голосувати й бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального та рівного виборчого права з дотриманням таємниці голосування й забезпеченням свободи виборців. У Преамбулі Конвенції про захист прав людини зазначено, що основні права та свободи людини найкраще підтримуються ефективною політичною демократією.

Європейський суд з прав людини у справі Мат'їо-Моен і Клерфейт проти Бельгії підкреслив важливість статті 3 Протоколу № 1 як принцип демократії, який має першочергове значення в контексті Конвенції. Ця стаття забезпечує право на вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, що гарантують вільне вираження думки народу. Розумна періодичність виборів є ключовою для дотримання основних принципів виборчого права.

У ситуаціях, коли держава не може забезпечити реалізацію виборчих прав за міжнародними стандартами, наприклад під час воєнного стану, у демократичних країнах зазвичай вибори не проводять.

Конституція України декларує, що Україна є демократичною державою, що вимагає дотримання визнаних стандартів і принципів виборчого процесу. Стаття 71 передбачає, що вибори до державних органів та органів місцевого самоврядування є вільними й проводяться на основі загального, рівного та прямого виборчого права з дотриманням таємниці голосування. Конституційний Суд України вказує, що принцип вільних виборів реалізується через свободу формування думок виборців, об'єктивне встановлення результатів виборів без фальсифікацій і повагу до демократичного вибору громадян України. Виборчий процес має гарантувати повагу до результатів виборів. Безпекові ризики, обмеження свободи вираження та заборона мирних зібрань роблять неможливими вільну політичну конкуренцію і волевиявлення під час війни.

Більшість українців не підтримує ідею проведення президентських, парламентських чи місцевих виборів під час війни. Це підтверджують результати всеукраїнського опитування, проведеного в лютому 2024 року соціологічною групою «Рейтинг».

Підтримують ідею президентських виборів під час воєнного стану 30% опитаних (17% – однозначно, 13% – скоріше так).

Стосовно виборів до Верховної Ради, 33% респондентів – за їх проведення під час війни, (18% – однозначно так, 15% – скоріше); 63% не підтримують (44% однозначно проти, 19% – скоріше ні).

Проведення місцевих виборів під час дії воєнного стану підтримують дещо більше опитаних українців – 39%. Водночас більшість все одно проти такої ідеї – 57% опитаних [11].

Отже, проведення виборів в умовах воєнного стану та повномасштабної агресії суперечитиме міжнародним стандартам і принципам виборчого права, насамперед вільних виборів, оскільки ризики безпеки, обмеження свободи вираження поглядів, заборона мирних зібрань апріорі унеможливають вільну політичну конкуренцію і, відповідно, вільне формування волі та її виявлення в умовах війни.

Дотримання принципів виборчого права, міжнародних стандартів та конституційних вимог при проведенні виборів можливе лише після завершення правового режиму воєнного стану.

Література:

1. Бучин М. Демократичні принципи виборів: суть та типологія. URL: https://vlp.com.ua/files/08_76.pdf
2. Виборче право України. Навч. посібник / За ред. В. Погорілко, М. Ставнійчук. Київ : Парламентське видавництво, 2003. – 383 с.
3. Виборчий Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
4. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289.
7. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
9. Николаїшин Б.Б. Принципи виборчого права в міжнародних правових актах. Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 25–26 квітня 2024 р.). Івано-Франківськ, 2024. С. 250–261.
10. Основи конституційного права України: Підручник / За ред. В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 288 с.
11. Результати всеукраїнського опитування. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/04/4/7449668/>
12. Рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2017 року №3-п/2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text>
13. Словник-довідник політологічних термінів / За ред. М. Гетьманчука, П. Ткачука. Львів : Військовий інститут Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 228 с.
14. Справа Європейський суд з прав людини Мат'їо-Моен та Клерфейт проти Бельгії (Mathieu Mohin and Clerfayt v.Belgium) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57536%22%5D%7D>

15. Стешенко Т. В. Принципи виборчого права як фундаментальні засади забезпечення виборчого процесу. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10553/1/Steshenko.pdf>

16. Юридична довідка про неможливість проведення виборів в умовах воєнного стану. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/yuridichna-dovidka-pro-nemozhlyvist-provedennya-vivoriv-v-umovah-voyennogo-stanu-24947>.

References:

1. Buchyn, M. Demokratychni pryntsypy vyboriv: sut ta typolohiia [Democratic principles of elections: essence and typology]. [in Ukrainian]. Retrieved from https://vlp.com.ua/files/08_76.pdf

2. Vyborche pravo Ukrainy [Electoral law of Ukraine]. Navch. Posibnyk. Za red. V. Pohorilko, M. Stavniichuk. – K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2003. – 383 p. [in Ukrainian].

3. Vyborchyi Kodeks Ukrainy [Electoral Code of Ukraine] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws> [in Ukrainian].

4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy “Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu” [Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws> [in Ukrainian].

6. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws> [in Ukrainian].

8. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

9. Nykolaishyn B.B. Pryntsypy vyborchoho prava v mizhnarodnykh pravovykh aktakh [Principles of electoral law in international legal acts]. B.B.Nykolaishyn Politychni protsesy suchasnosti: hlobalnyi ta rehionalni vymiry. Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Ivano-Frankivsk, 25–26 kvitnia 2024 r.). – Ivano-Frankivsk, 2024. – S. 250–261.

10. Osnovy konstytutsiinoho prava Ukrainy [Fundamentals of the Constitutional Law of Ukraine]: Pidruchnyk Za red. V.V. Kopeichykova. K.: Yurinkom Inter, 2000. 288 p. [in Ukrainian].

11. Rezultaty vseukrainskoho opytuvannia [Results of the all-Ukrainian survey]. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news>

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 21 hrudnia 2017 roku №3-r/2017) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated December 21, 2017 No. 3-r/2017)] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

13. Slovyk-dovidnyk politolohichnykh terminiv [Dictionary-reference of political science terms]. Za red. M.Hetmanchuka, P.Tkachuka. – Lviv: Viiskoviyi instytut Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”, 2006. – 228 p. [in Ukrainian].

14. Sprava Yevropeyskyi sud z prav liudyny Matio-Moen ta Klerfeit proty Belhii (Mathieu Mohin and Clerfayt v. Belgium) [Case European Court of Human Rights Mathieu Mohin and Clerfayt v. Belgium] Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int> [in Ukrainian]

15. Steshenko, T.V. Pryntsypy vyborchoho prava yak fundamentalni zasady zabezpechennia vyborchoho protsesu [Principles of electoral law as fundamental principles for ensuring the electoral process]. Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10553/1/Steshenko.pdf>

16. Yurydychna dovidka pro nemozhlyvist provedennia vyboriv v umovakh voiennoho stanu [Legal notice on the impossibility of holding elections under martial law]. Retrieved from <https://www.oporaua.org/vybory/yuridichna-dovidka-pro-nemozhlyvist-provedennya-vivoriv-v-umovah-voyennogo-stanu-24947>. [in Ukrainian]

Bohdan Nykolaishyn. The possibility of observing the principles of suffrage as a necessary prerequisite for holding the first post-war elections in Ukraine

The author analyzes the concept of «principles of suffrage» is analyzed, the basic principles of suffrage are analyzed: the principle of free elections, the principle of equal elections, the principle of general elections, the principle of direct elections, the principle of secret ballot, the impossibility of holding elections under the legal regime of martial law is substantiated, and the expediency of holding the first post-war elections in Ukraine in compliance with democratic norms, international standards and principles of suffrage is emphasized.

Purpose. The work is aimed at analyzing the basic principles of suffrage and the possibility of observing these principles during elections in Ukraine only after the end of the legal regime of martial law.

Methods. Within the framework of this scientific article, such general scientific research methods as analysis and synthesis were used. Much attention is paid to the comparative and systematic approach, the chronological method.

Research results. To reveal the meaning of the concept of «principles of suffrage», to analyze the basic principles of suffrage: the principle of free elections, the principle of equal elections, the principle of general elections, the principle of direct elections, the principle of secret ballot, the impossibility of holding elections under the legal regime of martial law is substantiated and the expediency of holding the first post-war elections in Ukraine in compliance with democratic norms, international standards and principles of suffrage is emphasized.

Key words: elections, principles of electoral law, martial law, election process.

Відомості про авторів:

Николаїшин Богдан – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.